

несчастен, так как он лишен постоянного прилива энергии, возникающего из продуктивного отношения к миру. «Без веры, глухой к голосу совести, с манипулирующим рассудком, но с небольшой долей разума, он сбив с толку, встревожен и готов возвести в лидеры каждого, кто предложит ему целостное разрешение его проблем» [1, 442].

Размышления Э. Фромма об отчужденном человеке или «социально ущербном», очень актуальны для нашего современного общества, которое формирует бессознательно установку человека не на «бытии», а на «обладании», не на продуктивный созидательный творческий труд, а на рынок, где все покупается и все продается, где каждый человек имеет свою «меновую стоимость». Г. Маркузе называет такого человека - «одномерным».

### Выводы

Анализ концептуальных положений гуманистического проекта Э. Фромма показывает, что личность с ее системой фундаментальных потребностей выступает для философа неким мерилем степени развитости, прогрессивности той или иной социальной системы. Этот подход является довольно конструктивным, ибо позволяет дать точную оценку реального состояния общества. Философ абсолютно прав в том, что человек является «единственным объективным» критерием гуманности и прогрессивности общества. Но не человек как представитель нации, класса, группы, а человек вообще как представитель рода человеческого, как носитель фундаментальных, присущих всем людям потреб-

ностей. Можно сколько угодно восхвалять, превозносить ту или иную социальную систему, но если она вступает в противоречие с фундаментальными потребностями личности и препятствует их реализации, то она не имеет право на существование.

В «радикальном гуманизме» Э. Фромма плодотворной является мысль о том, что создание нового, более прогрессивного общества возможно при условии мобилизации интеллектуальных усилий лучших умов человечества на создание такой «модели нового общества», которая находилась бы в полном соответствии с потребностями ориентированного не на потребление, а на бытие индивида. Заслуга философа состоит и в том, что он описал некоторые характерные черты такого общества, уделив особое внимание проблеме реализации человеческих способностей на каждом из этапов его развития. Разрабатывая свое философско-антропологическое учение, Э. Фромм стремился найти пути разрешения дихотомий человеческого существования, определить способы ликвидации различных форм отчуждения человека, наметить пути оздоровления цивилизации, показать перспективу свободного и творческого развития индивида.

### Список литературы

1. Фромм Э. Здоровое общество// Психианализ и культура: Избранные труды Карен Хорни и Эриха Фромма. – М.: Юрист, 1995.- 623.
2. Фромм Э. Бегство от свободы. – М.: Олимп «Изд-во АСТ-ЛТД», 1998.- 416с.
3. Фромм Э. Иметь или быть? М.: прогресс, 1990.- 336с.
4. Фромм Э. Душа человека м.: Республика, 1992.- 430с.

А.М.Фоменко

СОЦІАЛЬНІ ВИМІРИ ОСОБИСТОСТІ В «РАДИКАЛЬНОМУ ГУМАНІЗМІ» Е. ФРОММА

В статті аналізуються гуманістичні інтенції філософської концепції Е.Фромма щодо механізмів формування особистості та становлення «здорового суспільства».

A. Fomenko

THE SOCIAL DIMENSIONS OF A PERSON IN "THE RADICAL HUMANISM" OF E. FROMM

In the article it is analyzed the humanistic tends of philosophy of E. Fromm about the mechanisms of the persons' individuality and standing of the «healthy society».

Стаття надійшла до редакції 4.02.2010.

УДК 1 (091)

Ю.В. Харченко, канд. філос. наук

## СОЦІАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ ФЕНОМЕНУ ПОЛІТИЧНОЇ СВІДОМОСТІ ЯК ФОРМИ ВІДОБРАЖЕННЯ ПОЛІТИЧНОЇ КОМУНІКАТИВНОЇ ПРАКТИКИ

Кіровоградський державний педагогічний університет ім. В. Винниченка

У статті на основі соціально-філософського аналізу визначається діалектичний взаємозв'язок політичної свідомості та політичної комунікації.

### Вступ

Проблема політичної свідомості по суті не є новою, адже її в тому чи іншому ключі розглядали представники різних філософсько-історичних традицій. Однак, не зважаючи на це, її цілісний аналіз в контексті соціально-філософського знання відсутній. Потребує суттєвого узагальнення й уточнення і сам термін «політична свідомість». З огляду на значні зрушення, що відбуваються в сучасному соціокультурному та геополітичному просторах, проблема політичної свідомості привертає все більше уваги, адже дослідники ставлять цілу низку важливих пи-

тань, пов'язаних із нею. Серед останніх найбільш гострими є питання: про можливість гармонійного розвитку особистості й підвищення рівня її політичної культури; про необхідність запобігання ризиків деформації політичної свідомості; про взаємозалежність політичної свідомості й політичної комунікації, а також політичної свідомості та несвідомого.

Саме діалектична єдність політичної свідомості й політичної комунікації формує політичну культуру особистості й суспільства. Політична комунікативна практика демонструє (високий або низький) рівень розвитку політичної свідомості. Вона є також індика-

тором якості накопичених людьми знань і досвіду, а отже виступає своєрідним інформаційно-ціннісним потенціалом, що віддзеркалює істинний стан тієї чи іншої соціально-політичної системи.

Слід зазначити, що зміст політичної свідомості залежить від типу суспільства, географічних та кліматичних факторів, які впливають на формування та розвиток культури, менталітету, а також від рівня розвитку науки і техніки. Проблема взаємодії політичної свідомості зі сферою несвідомого постає сьогодні особливо актуальною й потребує ретельного обґрунтування, адже специфіка політичної свідомості найбільш виразно проявляється в її архетипних формах. Останні закодзовані в знаково-символічному та діяльнісно-творчому континуумі «політичного».

Виходячи із вищезазначеного, метою даного дослідження є соціально-філософський аналіз феномену політичної свідомості як форми відображення політичної комунікативної практики.

### **Аналіз досліджень і публікацій**

Проблема політичної свідомості стала актуальною в першій половині ХХ століття після Першої та Другої Світових воєн, коли світовою спільнотою було порушене питання про моральну відповідальність людини перед суспільством. Цю проблему досліджували й обговорювали представники різних сфер наукового знання, зокрема філософи, соціологи, психоаналітики тощо. Однак цілісне визначення терміну «політична комунікація» відсутнє. Так З. Фрейд, К. Г. Юнг, Е. Фромм дали визначення термінам «свідомість», «колективна свідомість», «суспільна свідомість». Про взаємодію мови й свідомості йдеться в працях Б. Рассела, Р. Карнапа, Л. Вітгенштейна. В концепціях М. Гайдеггера, К.-О. Апелья, Ю. Хабермаса, П. Ульріха, М. Ріделя та інших філософів репрезентовано методологічний поворот від класичної парадигми філософії свідомості до посткласичної парадигми філософії комунікації. Отже, нашим завданням є необхідність пов'язати вищевказані сфери.

### **Основна частина**

З огляду на актуальність дослідження та поставлену мету, слід спершу здійснити філософсько-історичний аналіз феномену політичної свідомості; встановити кореляцію політичної свідомості та політичної комунікації; дати визначення останнім як ключовим термінам.

Ще за часів давнини античні філософи, зокрема Геракліт, Платон, Арістотель, Сенека, Плотін та інші, звернули увагу на містичну природу людської душі й вказали на її первинність по відношенню до вторинного недосконалого тіла. Вони прагнули встановити її походження та з'ясувати причини ретельного збереження її таємниць вищими силами. Також мислителі звернули увагу на темний і світлий боки людського ества й на те, що істинна людська природа лише деякою мірою проявляється у вчинках, словах, жестах, міміці, намірах та особливостях характеру. Все інше залишається похованим у сфері несвідомого. Первісні міфології та релігії, що найбільш виразно відтворили специфіку внутрішнього світу людини, стали основними джерелами комунікації. Вони служили засобами передачі, контролю та

збереження інформації, які також можна розглядати в якості ключових елементів «політичного». Тут йдеться про становлення первинних психічних структур – архетипних форм політичної свідомості.

Так, Арістотель, у своєму трактаті «Політика», зазначав, що оскільки будь-яка держава є по суті спілкуванням, а всяке спілкування організується заради блага, адже будь-яка діяльність має на увазі перш за все благо, то очевидно, що й спілкування прагне до того чи іншого блага, причому більше, ніж будь-що інше [1, с. 22]. Він назвав спілкування державою або політичним спілкуванням [1, с. 22]. Та й людина, на його думку, є «істотою політичною», однак, на відміну від інших живих істот, вона здатна сприймати речі: відрізнити добро від зла, справедливості від несправедливості [1, с. 24-25]. Тобто, вона сама є конструктором свого духовного світу.

Слід зазначити, що душа в ученнях античних мислителів, представлена як своєрідний прототип сфери психічного, який має певну ієрархію й мислиться як дзеркало, що відбиває верховну волю Божественної субстанції. Арістотель підкреслює, що в будь-якій живій істоті можна углядіти владу панівну і політичну. Душа верховодить над тілом, як володар, а розум над людськими стремліннями – як державний муж. Звідси випливає, що тілу корисно підкорятися душі, а підвладній афектам частині душі – підкорятися розуму й розсудковому елементу душі тощо [1, с. 29]. Виходячи з цього, можна зробити висновок, що Арістотель приділяв особливу увагу практичній значущості комунікації та політики, які повинні були ґрунтуватися на засадах розуму як найвищого блага.

На відміну від нього, платоніки та неоплатоніки більшою мірою сконцентрувалися на визначенні свідомості як досконалої субстанції, що не зводилася до матеріальних процесів і явищ. Це видно з творів Плотіна, який називає свідомість «Умом», що постає актуальністю або енергією, яка зосереджена на самій собі. Що ж стосується душі, то вона однією своєю частиною звернена до нього й перебуває в його лоні, а іншою перебуває поза його межами й знаходить зв'язок із зовнішнім світом [2, с. 40]. Згодом ці ідеї знаходять своє відображення й обґрунтування в працях цілої плеяди середньовічних філософів, зокрема Квінта Тертуліана, Орїгена, Аврелія Августина, Фоми Аквінського та інших. В своїх коментарях до Святого Писання вони зобразили Бога в якості Вищого Абсолюту та найдосконалішої сакральної Самості. Він був наділений верховною владою й, керуючись універсальними законами Добра і Справедливості, міг управляти світом і визначати долю людства.

Саме епоха Середньовіччя стала найбільш монументальною з огляду на глибинний аналіз специфіки духовного світу людини та сутнісне обґрунтування її психіки. В трактаті Аврелія Августина «Сповідь» цілісно й змістовно описано не лише процедуру «очищення» душі, а й зображено процес становлення особистості. Цьому твору притаманний глибокий психологізм. На нашу думку, акт сповіді відтворив кульмінацію стосунків свідомого та несвідомого. Сповідь стала емпіричним способом пізнання вченими-теологами внутрішньої природи людини й

це сприяло майбутньому зародженню і становленню психоаналізу як науки. Також ми розглядаємо процедуру сповіді як особливу комунікативну практику (психотренінг), де встановлювався подвійний взаємозв'язок – людини й священнослужителя (іншими словами, пацієнта й лікаря-психіатра), а також Людини і Бога (медитація-діалог). Найбільш визначальними в процесі здійснення комунікації поставали не лише вербальні засоби спілкування, а й сам церковний обряд очищення та прощення гріхів. Дана практика була тісно пов'язаною зі сферою політичного. Як і в «Сповіді», у «Градї Божому» показано ієрархічну структуру владних відносин між отцями церкви й віруючими, а також між отцями церкви й папою в лоні самої Церкви. Остання виступала також і політичною інституцією, від якої іноді залежала воля монарха.

У період Відродження в концепціях філософів-пантеїстів також представлена складна ієрархічна конструкція, однак уже безпосередньо психічних процесів. М. Кузанський порушив проблему структурованості внутрішньої природи людини. Він зазначав, що людину можна представити як єдність світла – людської природи – й тілесної п'їтьми. Він порівняв її з фігурою, яка має три виміри: нижчий, середній та вищий і, при цьому, кожен з них, в свою чергу, поділяється на низку рівнів (тричі по три). Вони розташовані спочатку як менш благородні тілесні частини, згодом, як більш-менш благородні й, наостанок, як благородні [3, с. 258]. М. Кузанський вивів дев'ять розділів тілесного й стільки ж розділів для виокремлення «благородної душі».

Така класифікація «духовного» дала змогу виявити та обґрунтувати низку відповідних історичній ситуації морально-етичних засад та категорій етики, адже філософи епохи Відродження лише починали на професійному рівні обговорювати проблему взаємодії держави і права. Один із найвидатніших представників цієї епохи М. Монтень іронічно ставився як до політичної сфери, так і до сфери слова й підкреслював, що досягти благородства душі можна лише перебуваючи поза сферою політики й не займаючись суспільними справами. Він зазначав, що переважуючи душу великою кількістю вражень, люди заважають їй пізнавати й вкорінювати в собі пізнане. На його думку, існують речі: з якими її слід знайомити лише поверхово; з якими її слід пов'язувати; які слід у неї вкладати. Душа володіє здатністю бачити й відчувати все, що завгодно, однак їжу для себе вона повинна черпати лише з себе... [4, с. 543]. Основна ідея полягає в тому, що зазвичай політики й можновладці не здатні розумно управляти державою, адже конструктивний взаємозв'язок між ними і народом відсутній (їдеться про втрату комунікативної основи). Тому одним із найважливіших аспектів ефективного управління є постановка питання щодо професіоналізму та вироблення політичної культури особистості, яка перебуває при владі. Якщо людина дослухатиметься до свого внутрішнього духовного світу, а не захоплюватиметься лише тілесними нерозумними розвагами (як це робила в той період часу аристократія), то суттєво зміниться й сам образ суспільства. Також мислителями Відродження порушуються проблеми

свободи волі, свободи вибору й політичної відповідальності, які можна розглядати в якості основних компонентів політичної свідомості.

Епоха Нового часу репрезентувала ґрунтовні дослідження з питань гносеології, соціальної філософії й етики. Такі видатні філософи, як Ф. Бекон, Р. Декарт, Дж. Локк, Т. Гоббс, Б. Спіноза та інші, вказували на взаємозв'язок людини, суспільства й природи, а також на діалог, що повинен відбуватися між громадянами і державою. Саме Т. Гоббс, досліджуючи процеси державотворення й проблему походження суспільства, пов'язав сферу людської свідомості зі сферою комунікації. Він ототожнював свідомість із розумінням. Останнє тлумачилося ним як уявлення, що виникає в людини (чи в будь-якій іншій істоті, наділеній здатністю уявлення) внаслідок сприйняття слів або інших довільних знаків... Розуміння, що є специфічною особливістю людини, полягає в здатності сприймати не лише волю іншої людини, але й її ідеї та думки, оскільки останні виражені через послідовне викладення імен речей, поєднаних у твердженнях, запереченнях та інших формах мовлення [5, с. 16].

Дж. Берклі, Д. Юм, а також представники німецької класичної філософії І. Кант, Г. Гегель підготували ґрунт для появи нових наукових теорій, що дали змогу структурувати психіку людини та окреслити особливості психічних процесів. Маємо на увазі праці А. Шопенгауера, Ф. Ніцше, З. Фрейда, К.-Г. Юнга, Е. Фромма та інших.

Так, Дж. Берклі підкреслював, що нічого не існує безпосередньо, окрім особистостей, тобто розумних речей, а всі інші речі виступають не стільки самостійно існуючими, скільки способами існування особистостей [6, с. 41]. Це означає, що реальність представлена в свідомості людини як сукупність вражень і як потік переживань. Політична ж сфера якраз і характеризується наявністю значної кількості комунікативних атрибутів (політичного дискурсу – вербальних і невербальних знаково-символічних систем, технічних засобів передачі інформації та будь-яких інших способів комунікації), що впливають на індивіда на підсвідомому рівні й спричиняють ці переживання. Будь-яка маніпуляція свідомістю є насильницькою, тому експерименти з нею та несвідомим в більшості випадків носять згубний характер і є вкрай небезпечними. Це означає, що в процесі цілеспрямованого примусового впливу на свідомість конструктивна взаємодія між індивідами відсутня й комунікація має односторонній характер (наприклад, якщо це вербальний засіб передачі інформації, зокрема, монолог). Отже, для того, щоб відбулася повноцінна комунікація, необхідно, щоб її учасники мали рівні права й можливості.

Саме діалектичний підхід до аналізу більшості природних процесів і явищ, а також апріорних форм існування дійсності сприяв виявленню суперечливої природи несвідомого та свідомості й затвердженню ідеї єдності мислення і мови (їдеться про дискурсивний характер людського мислення). Остання була обґрунтована в дослідженнях низки вчених – Ф. де Сосюра, О.-фон Больнова, І.-Г. Гердера, Г. Якобі, В. фон Гумбольдта й, зокрема, О. А. Потебні [7, с. 40]. В умовах встановлення діалектичного взаємозв'язку

між комунікаторами (учасниками комунікації чи інфраструктурами) підвищується рівень самосвідомості членів суспільства та представників політикуму, налагоджуються міжрегіональні та міжконтинентальні зв'язки (дипломатичні, економічні, транспортні) тощо. Процес формування феномену політичної свідомості супроводжується збагаченням її внутрішнього змісту – накопиченням й затвердженням глибоких універсальних морально-етичних установок і цінностей, формуванням якісної системи знань та досвіду. Тому політика розглядається як зовнішній прояв свідомості (колективної чи індивідуальної). Отже, від якісного змісту політичної свідомості залежить ефективність інструментів управління в сферах освіти, економіки, охорони здоров'я тощо.

А. Шопенгауер звернув увагу на антагонізм волі й свідомості (в сучасному розумінні несвідомого та свідомості). На його думку, воля не може бути пізнаною й усвідомленою. Вона не може служити предметом безпосереднього сприйняття, яким вона стала для самосвідомості, що й досі залишається в цій справі некомпетентною [8, с. 63]. Тут основна ідея полягає в тому, що несвідоме постійно впливає на свідомість людини й тому вона сприймає дійсність суб'єктивно, виходячи із власного досвіду, знань, менталітету, культурних особливостей. Внутрішній же зміст свідомості постійно змінюватиметься протягом перебігу історії й розвитку цивілізації.

Здатність усвідомлювати оточуючий світ має суттєві переваги, оскільки людина наділена умінням аналізувати, класифікувати, систематизувати речі, робити висновки, впорядковувати світ. Сила ж несвідомого проявляється в її творчій активності. Погодилося з думкою Т. Адорно, який зазначав, що як тільки ми замислюємося над людством у конкретному змістовному сенсі, то неодмінно постає питання про відповідальність за його емпіричне існування, його самозбереження, за виживання й примноження [9, с. 167]. Останнє стає можливим завдяки спілкуванню та свідомому об'єднанню людей заради колективного пошуку сенсу свого буття. Природне бажання людства суттєво покращити умови свого існування й створити новий образ суспільства, що функціонуватиме на засадах абсолютного блага, добра й толерантності, є відображенням фактору «колективного несвідомого». Це бажання «висловлювалося» в процесі комунікації між людьми протягом історії.

За визначенням К. Г. Юнга, «колективне несвідоме» є джерелом енергії та осяяння в глибинах людської «психе», яке проявлялося в людині й через людину ще у найбільш ранні періоди історії [10, с. 19]. Вище ми вказували на те, що свідомість людини здатна наповнюватися все новим змістом і завдяки цьому людина еволюціонує в духовному плані. Результатом такої еволюції є постійна зміна образу соціальної реальності. Це підтверджується вченням К. Г. Юнга про архетипи, який підкреслював, що «архетип» здатний до безкінечного розвитку та диференціації. Як наслідок він має можливість бути розвинутим більшою чи меншою мірою [10, с. 31]. Отже трансформація сучасної політичної практики свідчить про зміну людського ставлення до об'єктивної реальності, про пошук людством нових ціннісно-смыслових орієнтирів.

О. С. Панарін вводить термін «нова прогностична свідомість», що повинна в сучасних умовах стати способом реставрації давньої мудрості, втіленою в образі хроносу й в уявленнях про циклічний перебіг часу [11, с. 24]. Йдеться про «повернення архетипу або істинного міфу», який був утрачений людством (про що зазначав К. Г. Юнг в своїх працях). Це стало причиною знецінення слова, зникнення відчуття історії, руйнування родинних взаємозв'язків між людьми, країнами, культурами тощо. Зрештою якісний зміст політичної свідомості залежатиме від конструктивної основи політичної комунікативної практики (можливості вироблення спільних інтересів, спільної мови, постановки спільної мети тощо).

## Висновки

Вищенаведені аргументи дозволяють зробити низку висновків. Здійснений філософсько-історичний аналіз феномену політичної свідомості дає нам змогу запропонувати власний підхід до його визначення. Оскільки в контексті сучасного психоаналізу «свідомість» тлумачиться як вищий рівень психічного відображення дійсності, що притаманний лише людині як суспільно-історичній істоті [12, с. 327], то з цього логічно випливає, що «політична свідомість» може бути визначеною як людська здатність ідеального відтворення та відображення динамічної «політичної практики» в мисленні. Окрім цього, вона є одним із структурних елементів психіки, поруч із, зокрема, несвідомим (сферою неконтрольованих психічних процесів).

«Політичне» може виявлятися різними способами: у спілкуванні між людьми на повсякденному рівні, в процесі організації праці, побуту, в інтелектуальній сфері діяльності та у сфері мистецтва, в граматичних структурах мови, в системі владних відносин (в процесі встановлення зв'язків та налагодження контактів між політичними партіями, установами, організаціями, державами тощо). Всі перераховані виміри є тісно пов'язаними між собою. Тому найвиразнішим проявом політичного є комунікація.

Термін «комунікація» (лат. *communicatio*, від *communis* – роблю спільним, пов'язую, спілкуюся) в широкому значенні слова тлумачиться як: 1) прокладання шляху, співіснування, зв'язок одного місця з іншим; 2) спілкування, передача інформації від людини до людини – специфічна форма взаємодії людей в процесі їх пізнавальної й трудової діяльності, яка головним чином здійснюється за допомогою мови (іноді за допомогою знакових систем); 3) сигнальний спосіб зв'язку в тварин [13, с. 618]. Тому політична комунікація як феномен і як один з вимірів «політичного» має прикладне значення.

Загалом «політичну комунікацію» визначають як бесіду, розмову, процес передачі та обміну політичною інформацією, який структурує політичну діяльність і надає їй нового значення, формує громадську думку і політичну соціалізацію громадян з урахуванням їх потреб та інтересів [14, с. 269]. Однак ми вважаємо, що це визначення потребує деякого уточнення і пропонуємо розуміти і тлумачити цей термін як: 1) сукупність вербальних та невербальних засобів політичного спілкування та обміну політичними повідомленнями, що здійснюються на рівні символічно-знакових систем; 2) сукупність технічних

засобів зв'язку (сюди включаємо стільникові механізми, супутникові системи зв'язку, інтернет-мережі, теле- та радіоустановки тощо); 3) спосіб кодування та декодування інформації (впорядкування певної сукупності умовних знаків або сигналів, що застосовується для передачі, обробки та збереження інформації в системах зв'язку, автоматичного управління тощо); 4) комплекс інфраструктурних галузей – сукупність споруд, систем, будівель і служб, необхідних для функціонування політичних інституцій (сюди включаємо транспортні мережі, канали, освітні та правоохоронні установи, театри, лікарні тощо).

Таке визначення «політичної комунікації» дає змогу зрозуміти, що даний термін є значно ширшим за значенням, ніж терміни «політичний дискурс» і «політична риторика», оскільки вміщує значно більше аспектів розуміння «політичного». Слід вказати на той факт, що в більшості філософських джерел визначення «політичної комунікації» зводиться до значення вищевказаних термінів.

Отже, феномен політичної свідомості як форми відображення політичної комунікативної практики є індикатором якості політичних процесів, що відбуваються в сучасному глобальному просторі та професійності владних структур.

#### Список літератури

1. *Аристотель*. Политика: [пер. с древнегреч.] / Аристотель. – М.: АСТ МОСКВА: Хранитель, 2006. – 393 с.
2. *Плотин*. Избранные трактаты. – Мн.: Харвест; М.:

АСТ, 2000. – 320 с.

3. *Кузанский Николай*. Сочинения в 2-х томах. Т. 1: Перевод / Общ. ред. и вступ. Статья З.А. Тажуризиной. – М.: Мысль, 1979. – 488 с., 1 л. портр. – (Философское наследие). – АН СССР, Ин-т философии.
4. *Монтень М.* Опыты. Избранные главы: Пер. с фр. / Сост., вступ. ст. Г. Косикова; Примеч. Н. Мавлевич. – М.: Правда, 1991. – 656 с.
5. *Гоббс Т.* Сочинения 2-х т. Т. 2. / Сост. ред., авт. примеч. В.В. Соколов; Пер. с лат. и англ. – М.: Мысль, 1991. – 731, [1] с., [1] л. с ил. – (Философское наследие).
6. *Беркли*. Сочинения. Сост., общ. ред. И вступ. статья И.С. Нарского. – М.: Мысль, 1978. – 556 с.
7. *Потебня А. А.* Слово и миф. – М.: Издательство «Правда», 1989. – 624 с.
8. *Шопенгауер А.* Свобода воли и нравственность / Общ. ред., сост., вступ. ст. А.А. Гусейнова и А.П. Скрипника. – М.: Республика, 1992. – 448 с. – (Б-ка этической мысли).
9. *Адорно Теодор В.* Проблемы философии морали / Пер. с нем. М.Л. Хорькова. – М.: Республика, 2000. – 239 с. – (Б-ка этической мысли).
10. *Юнг К. Г.* Психология и алхимия: / Карл Густав Юнг, пер. с англ. С. Удовика. – М.: АСТ: АСТ МОСКВА, 2008. – 603 с.
11. *А. С. Панарин* Глобальное прогнозирование: учебник для студентов вузов. – М.: Алгоритм, 2000. – 352 с.
12. *Краткий психологический словарь* / Сост. Л.А. Карпенко; Под общ. ред. А.В. Петровского, М.Г. Ярошевского. – М.: Политиздат, 1985. – 431 с.
13. *Популярный энциклопедический словарь*. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2001. – 1583 с.: ил.
14. *Політологічний енциклопедичний словник / Упорядник В.П. Горбатенко; За ред. Ю.С. Шемшученка, В.Д. Бабкіна, В.П. Горбатенка. – 2-е вид., доп. і перероб. – К.: Генеза, 2004. – 736 с.*

Ю.В. Харченко

СОЦИАЛЬНО-ФИЛОСОФСКИЙ АНАЛИЗ ФЕНОМЕНА ПОЛИТИЧЕСКОГО СОЗНАНИЯ КАК ФОРМЫ ОТРАЖЕНИЯ ПОЛИТИЧЕСКОЙ КОММУНИКАТИВНОЙ ПРАКТИКИ

В статье на основе социально-философского анализа определяется диалектическая взаимосвязь политического сознания и политической коммуникации.

Y. Kharchenko

SOCIO-PHILOSOPHIC ANALYSIS OF POLITICAL CONSCIOUSNESS PHENOMENON AS THE FORM OF REFLECTION OF POLITICAL COMMUNICATION PRACTICE

In the article on the basis of socio-philosophic analysis the dialectical connection of political consciousness and political communication is defined.

Стаття надійшла до редакції 19.01.2010.

УДК 141.7: 005. 44

**Р.А. Черноног**, канд. філос. наук, доц.

## ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО ПЕРЕД ВИКЛИКАМИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Гуманітарний інститут Національного авіаційного університету

У статті досліджуються новітні тенденції розвитку громадянського суспільства. Обґрунтовано вплив процесів глобалізації на специфіку взаємодії громадянського суспільства з бізнесом і державою.

### Вступ

Процеси глобалізації позначаються на економічних, політичних та духовних вимірах сучасного суспільного життя. Поруч з позитивними наслідками: посиленням наукової, технологічної, фінансової співпраці тощо спостерігають й суперечливі процеси „розмивання” національних кордонів і децентралізації соціального простору. Це призводить до послаблення впливу національних держав через делегування ними частини своїх владних функцій транснаціональним органам. Завдяки утворенню численних транснаціональних корпорацій глобалізується й економічне життя. Дані обставини змінюють логіку розвитку громадянського суспільства як „третього

сектору” між державою та економікою. Воно трансформується, ускладнюється й перетворюється на вагомий фактор життя світового співтовариства.

### Аналіз публікацій

В історії філософії теорія громадянського суспільства розроблялася протягом століть. Виникненню цього терміну завдячуємо видатним філософам античності Платону та Аристотелю, які вперше застосували його в дещо відмінному від сучасного сенсі для позначення бажаного, узгодженого та гармонійного стилю співжиття всередині міст-держав.

Більш цілісна концепція громадянського суспільства була запропонована в добу Нового часу Т.Гоббсом та Дж. Локком, які вбачали в ньому про-

тилежний